

Sándor Klára

Nyelvrokonság és
hunhagyomány

Rénszarvas vagy csodaszarvas?
Nyelvtörténet és művelődéstörténet

SÁNDOR KLÁRA

Nyelvrokonság és hunhagyomány

RÉNSZARVAS VAGY CSODASZARVAS?
NYELVTÖRTÉNET ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

TYPOTEX

Budapest, 2011

A kötet megjelenését
a Lukács György Alapítvány
támogatta.

© Sándor Klára, Typotex, 2011
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 279 873 7

Témakör: *nyelvészet, történelem*

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról
a www.typotex.hu és a facebook.com/typotexkiado
oldalakon értesülhet időben.

Kiadja a Typotex Elektronikus Kiadó Kft.
Felelős vezető: Votisky Zsuzsa
A könyvet gondozta: Horváth Balázs
Borítóterv: Kovács Ágota
Készült a Verano Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Marosi Attila

Tartalomjegyzék

Miért írtam ezt a könyvet?	7
Elzárkózás a nemzeti hagyománytól	12
A madár nem ornitológus	30
Fatum Morganum	45
Kis csodabogár-határozó	59
A metafora rabságában	69
A magyarság bölcsőjénél	80
Az ismeretlen Belső-Ázsia	91
Az ókori Kína ellenségei	107
Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig	119
Attila és hunjai	137
„Szavaimat jól halljátok...”	152
A gyűrűk ura	168
Kazár szótár	183
Magna Hungariától Magna Hungariáig	203
A honfoglaló magyarság kialakulása	215
Múlt idők története	230
A honfoglaló magyar nép élete	242
A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van	264
A magyarok bejövetele	285
Isten kardja Isten ostoránál	303
A csodaszarvas nyomában	321
Sóvárgott jövő a múlt tükrében	345
A Kelet népe	365
Magyar őshazák és magyar őstörténeszek	391
Nemzet és történelem	413
Függelék	437

*Szüleimnek,
akik olyan gyermekkorral vettek körül,
amely felnőttként is védelmez.*

Miért írtam ezt a könyvet?

„Az eredetmondák és genealógiai mesék egy nép politikai tudata számára sokkal többet jelenthetnek, mint az elfeledett vagy félreértett valóságos eredet.”

Szűcs Jenő

„Hullatja levelét az idő vén fája. Pirossal versengő, rozsdaszínű és halk szavú sárga meg zöld levéllel terítve a pázsit. Lányaim, fiaim, nyújtsátok kezetek, üljünk a vén fa alá. Régi-régi időről, hajnalok hajnaláról mesélek most nektek. Messze-messze Napkeletre repülünk, kakukkfűillatú füves pusztaságba, ahol szilaj paripákon száguldoztak a puszta fiai, hívó kürtök szava zengett, s négy égtáj visszhangozta a deli vitézek harci kiáltását. Oda repülünk, ahol rettenthetetlen hősokeket nevelt a szárnyas idő: bátor pillantású férfiakat, hős lelkű asszonyokat, akiknek tetteit ámulva csudálta a világ. Hol volt, hol nem volt, akkor az Idő fája, a Tetejetlen Fa is gyenge hajtás volt még...”

Gyerek legyen a talpán, aki ennek a beharangozónak ellen tud állni, elvég-re minden virtuális érzékét bombázza a szerző, Komjáthy István a *Mondák könyve*¹ bevezető soraival: színek, mozgás, kürtszó, fűszeres illatok, és akkor még nem is beszéltünk a lelki táplálék ígéretéről, hogy itt hősokekről lesz szó, s ott vannak a képzeletnek fölajánlott csemegék is, a nagyon régmúlt, Napkelet, Tetejetlen Fa... Az nyilvánvaló, hogy engem elcsábított ez az egész gombolyagnyi mézesmadzag, mert nemcsak elolvastam, hanem később újraolvastam Puszta, Hunor, Keve, Attila és Álmos meséit. Aztán megismer-tem a történetek „komoly” változatait Lengyel Dénestől,² kiderült az is, hogy a kezdő mondat Aranytól való – mint szintén kiderült: összetéveszthetetlenül. Azóta is lenyűgöz minden aranyszarvaskép, így aztán megértem, ha valaki nem szívesen lép ki ebből az álomvilágból.

Nem sokkal később fölfedeztem egy másik, még izgalmasabb kalandozási módot: amikor a szerzők a magyar nyelv történetét vették alapul, hogy bemutatassák a régiek életét. Ezt a másik megközelítést három nagyon emlékezetes könyvből ismertem meg, ezek a *Bujdosó nyelvmélekeink*, a *Bábel örökében* és *A magyar szókinccs regénye*³ címet viselték, és annak ellenére, hogy valóban igen szórakoztató regényként lehet őket olvasni, nagyon pontosan mutatták be, mi a különbség az üres fantáziálás és a hiteles mese között. A nyelvtörténet mást mondott, mint a Tetejetlen Fa tövében mesélgető vén táltos, de szóba sem kerülhetett volna, hogy az ő mondáit kidobjam – csak éppen történelemből irodalommal értékelődtek át.

Ezt a könyvet azért írtam, mert nem vagyok biztos benne, hogy a két vonulat, a nyelvtörténet valósága és a mondák igazsága mindenkinek a fejében megfér egymás mellett. Pedig a nyelvészet és a művelődéstörténet tényei

nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Összhangba hozható, hogy a magyar nyelv az urálinak (ezen belül finnugornak) nevezett nyelvekkel mutatja a legtöbb közös vonást, hogy a magyarok „török népként” érkeztek a Kárpát-medencébe, s hogy évszázadok óta hun eredetűnek tartják magukat. Ha valaki megkérdezné, hogy jó, de mi közöm nekem mások kognitív disszonanciáihoz, örüljek neki, hogy az én mentális uráli vadászom nem gyilkolta le a fejében élő csodaszarvas-avatart, akkor nyilván bevallanám, hogy persze, azért is írtam ezt a könyvet, mert érdekel, amiről szó van benne, márpedig az ember arról olvas a legtöbbet, amiről éppen ír, és már nagyon régen akartam erről nagyon sokat olvasni. Minden fejezet témája külön-külön is lebilincselően izgalmas olvasmányokat vonz, de talán még érdekesebb azt megfigyelni, milyen forrásból származik egy-egy motívum, gondolat, hogyan alakult át, esett részekre, alakult újra, de már más hangsúlyokkal egészszé, hogyan szőtték bele a darabkákat más történetekbe. Ez létező és talán megbocsátható motiváció lett volna önmagában is. De a teljes igazság mégis az, hogy mintha csínbe került volna az én szarvasom: az ország egyik fele áhítattal kitömött bálvánnyá merevíti, a másik meg nevet rajta – mindkét viselkedés képes halálos sebet ejteni a halhatatlannak hitt agancsoson. És túlságosan szeretem én ezt a szarvast ahhoz, hogy csöndben figyeljem, miként válik a politikai polarizáció prédájává.

A korai magyar történelem a magyar közvéleményben mindig nagy érdeklődést váltott ki: részben mert a honfoglalás előtti idők története a magyar nemzeti identitás egyik legfőbb pillére, részben mert a 18. század végétől, tehát a modern nemzettudat kialakulásának kezdetétől éles viták tárgya a tudományos életen belül, s azon kívül is. A magyar olvasók mégsincsenek elkényeztetve e tárgyban: nincs olyan munka, amely egységben foglalkozna a korai magyar történelem nyelvészeti, történeti és művelődéstörténeti vonatkozásaival, s a részterületek ismeretterjesztő földolgozása is igen egyenetlen. Utoljára az 1940-es években születtek olyan kötetek, amelyek a magyar őstörténetet, illetve a hunhagyományt kifejezetten a nagyközönséget megcélozva tárgyalták. Igaz, a korai magyar történelem rendre helyet kap a népszerűsítő történeti irodalomban, de a hol simábbra, hol döcögősebbre sikerült ismertetések elsősorban a történeti és régészeti vonatkozásokra figyelnek, másrészt a nyelvrokonságról, illetve a délibábosnak nevezett elméletekről összeállított kiadványok (ezekből több készült az utóbbi pár évtizedben) sokkal inkább egyetemi tankönyvként használhatók, mint afféle esti olvasmányként.

Ha a korai magyarság kultúrájáról és történetéről, illetve ezek későbbi értelmezésének változásairól akarunk többet tudni, időben és térben is nagy utat kell bejárunk: meg kell ismerkednünk az összehasonlító történeti nyelvészet szabályaival, a hatalmas eurázsiai füves pusztá nepeinek történetével, a lovasnomád szerveződés, kultúra általános sajátosságaival, a korai magyar történelem írott és íratlan forrásaival, a középkori és humanista magyar művelődés jellemzőivel, a 18–20. századi magyar irodalom számos darabjával.

val, ezek jelentőségével. Vagyis egységes keretben kell szemlélnünk a nyelvtörténet, a korai magyar történelem, a 13–20. század művelődéstörténete és a nemzeti identitás egymáshoz kapcsolódását. Egyetlen szerző számára, egyetlen kötetben lehetetlen ezt úgy megvalósítani, mintha csupa mélyfúró szakember mindenre kiterjedő figyelemmel és ennek megfelelő lábjegyzet-özönnel írna teljes polcot igénylő sorozatot. Dehát ennek a könyvnek nem is ez, nem is lehet ez a célja. Igyekeztem a legfrissebb nyelvészeti, történettudományi, régészeti, művelődéstörténeti irodalmat fölhasználni, eredményeiket összefoglalni, s ha úgy adódott, új javaslatokat, megközelítéseket is alkalmazni. Mindezt azonban kifejezetten tudománynpszerűsítő céllal akartam az olvasó elé tárni, ezért hiányoznak a megszokott tudományos apparátusnak az olvasást nehezítő elemei, a jegyzetek és a hivatkozások (kivéve persze a szó szerinti idézetek forrásainak megadását). A fölhasznált irodalom azonban szerepel a kötet végén, ez egyben további olvasmányokat is ajánl az olvasónak. Többségük nem a nagyközönség számára íródott, az érdeklődőknek mégis sokkal inkább érdemes ezeket olvasniuk, mint az interneten rájuk ömlő kétes kupacból kibogarászniuk azt az arányaiban keveset, amely nem a hamis nemzeti mítoszgyártás fölhozatalából származik.

Kevésbé zűrös, sokkal jobban adatolt, ideológiai-politikai értelemben sokkal kevésbé érzékeny korok történetét sem tudjuk a maguk teljességében megismerni. Azt a történeti felfogást tartom szimpatikusnak – mert ezt látom őszintének –, amelyik beismeri, hogy a történettudomány célja nem tud több lenni, mint hogy a rendelkezésre álló adatokból megalkossa a múlt legvalószínűbb értelmezését. Amelyik nem azt jelenti ki magabiztosan, hogy „így volt”, hanem azt mondja, hogy „leginkább talán így lehetett”. Amelyik nem elégszik meg azzal, hogy kopott kődarabok heverjenek a tárlókban, precíz, apróbetűs kis feliratokkal, hanem megépíti a kövek alapján elképzelt vár makettjét is, mert Humboldtot követve azt vallja, hogy az alap kétségkívül az empirikus kutatás, de intuíció és teremtő képzelet nélkül nem sokra jutunk. Az a történettudomány rokonszenves, amelyik legalább olyan fontosnak (ha nem fontosabbnak) tartja a hétköznapi emberek mindennapi életét, mikrotörténelmét, mint az uralkodók tetteit, csaták dátumait és hadvezérek nevét, anélkül persze, hogy tagadná azoknak a történéseknek a fontosságát, amelyek egy-egy jól ismert, kiemelt szereplő alakja köré sűrűsödnek. Amelyik nem tetszeleg az objektivitás pózában, mert tudja, hogy az emberi elme alkotása csak szubjektív lehet – nem csak a művészet, hanem a tudomány is. Mindez természetesen nem kizárólag a szoros értelemben vett történettudományra, hanem a nyelv-, mentalitás- és művelődéstörténetre is érvényes.

És egyáltalán nem jelenti azt, hogy az adatokat, forrásokat, működési szabályosságokat figyelmen kívül hagyhatjuk, mert úgy könnyebb érdekes sztorit írni, sőt azt sem jelenti, hogy mindenki úgy értelmezheti az adatokat, ahogyan kedve szottyan, vagy ahogyan érdeke diktálja. Ne felejtjük el: bár a történész és a művész alkotásmódja korántsem áll olyan távol egymástól, mint sokan hirdetik, azért azonosnak nem azonos. A művészt semmi sem

korlátozza, a kutatót igen, mert ő nem pusztán *valamilyen* történetet akar *kitalálni*, hanem azt akarja *megtalálni*, amelyik a legközelebb állhatott a valósághoz. A szubjektivitás elismerése pedig nem jelenti, hogy ne kellene legalábbis törekednünk az elfogulatlan szemlélődésre. Egyben óvatosságra int, mert hiszen akkor azt sem felejthetjük el, hogy más korokban sem kevésbé a jelen érdekei és látásmódja alakította a történetírást, mint ma – éppen ezért egyetlen forrás sem értékelhető megfelelő forráskritika nélkül, anélkül, hogy földerítenénk a forrás keletkezésének kulturális és politikai kontextusát.

A történelem tehát az elérhető források alapján legvalószínűbb, legkevésbé ellentmondásos és legkevésbé töredékes történet, amit rekonstruálni tudunk. A honfoglalás előtti korokat illetően nem ritka, hogy még ilyenből is több van, ezeket általában megemlítem, de olykor kénytelen voltam választani közülük, ha nem akartam, hogy a könyv olvasói az elvarázsolt kastély tükörlabirintusában érezzék magukat. Igazán nem ijesztgetésnek szánom, de enélkül is éppen elég ingoványon kell valahogyan átkelnünk – ezt azonban az ember tudomásul veszi, ha egyszer úgy döntött, hogy az örökké a gázlók környékén kódorgó szarvast követi.

Segítségképp, hogy merre is haladunk majd: a bevezető fejezet után először a nyelvrokonság mibenlétével foglalkozunk, azzal, mit is jelent valójában az a nyelvészeti kijelentés, hogy két nyelv „rokon”, s leleplezzük a félreértések fő okát, a családfa-metáforát. A következő fejezetek azt a történeti-kulturális környezetet mutatják be, amelyben a honfoglalás előtti magyar történelem zajlott. A nomadizmus és az eurázsiai steppe⁴ korai történetének általános ismertetését azoknak a népeknek a bemutatása követi, amelyek valamilyen módon szerepet kaptak a magyarság életében: vagy úgy, hogy érintkeztek, s különböző mértékben, de etnikailag is keveredtek vele (pl. a bolgárok, onogurok, kazárok, alánok), vagy úgy, hogy a magyar kultúrában fontos szerepet játszó népekről van szó (pl. szkíták, hunok, türkök).

A kötet következő nagy egysége a magyarság kialakulását, vándorlásának állomásait, letelepedés előtti kultúráját, történetét, az ezekre vonatkozó forrásokat, valamint a magyar nyelvet ért igen jelentős török hatást mutatja be. A könyv zárófejezetei a korai magyar történelem művelődéstörténeti szerepével foglalkoznak: hogyan alakult ki a hunhagyomány, és miben tér el a hunok nyugati legendáitól, hogyan erősödött föl a hun-magyar származás tudata a humanizmus korában, s milyen szerepet kapott a 18–20. századi magyar irodalomban és művészettörténetben. Az utolsó fejezetben példát kapunk arra, hogyan egyeztethető össze a nyelvészeti tények és a hagyomány tisztelete, s talán közelebb jutunk a megoldáshoz azt illetően is, honnan jött ez a mi szarvasunk, mondái miért voltak olyan népszerűek, alakja miért olyan elterjedt a steppei népek kultúrájában.

És még valami nagyon fontos. E könyv abból a sorozatból született, amelyet 2010 júniusa és karácsonya között írtam a *Galamus* című lap számára.⁵ Köszönöm a főszerkesztőnek, Mihancsik Zsófiának, hogy megértő volt akkor is, amikor egy-egy hosszabb részt csak a megjelenés előtt pár órával

tudtam neki elküldeni. Köszönet illeti a Galamus-csoport tagjait türelmükért és érdeklődésükért, mellyel írásaimat fogadták, és köszönöm a *Galamus* olvasóinak a biztató visszajelzéseket.

Volt néhány különleges előolvasóm is. Különösen megtisztelő volt Ilia Mihály Tanár Úr figyelme, Kincses Nagy Éva értő támogatása, szintén köszönettel tartozom Balázs Mihály és Felföldi Szabolcs megjegyzéséiért. És vannak, akiket itt név szerint nem említek, de akik tudják, hogy odafigyelésük, „igazi olvasói” lelkesedésük sokat jelentett a könyv írása közben, olyannyira, hogy ebben az értelemben akár lelki szerzőtársnak is tekinthetjük őket.

Köszönet illeti azokat a kiváló magyar orientalistákat és történészeket, régészeket, művelődéstörténészeket is, akik munkája révén elsőrangú szakirodalom áll a korai magyar történelemmel, nyelvvel komolyan foglalkozni szándékozók rendelkezésére – könyvem fejezetcímeinek javarésze éppen ezért viseli meghatározó monográfiák címét. Természetesen nem minden jelentős mű kaphatott ilyen kiemelt utalást a könyvben, szerencsére sokkal több van belőlük, mint ahány fejezet itt következik. A jóval bővebb listát az irodalomjegyzék tartalmazza.

Elzárkózás a nemzeti hagyománytól

„Régóta nem esett annyi szó a magyar őstörténetről, mint az utóbbi években.

A forrásoktól, de még a legelemibb alapismeretektől is magukat gondosan távol tartó lelkes rajongók őstörténeti művekkel árasztják el a könyvpiacot, társadalmi folyóiratok vitáznak, tudománytól eleve távol álló napilapok ankétoznak a magyar előidők alapvető kérdéseiről. A művelt magyar nagyközönség pedig tétován botladozik a délibábkergetőknek, a megszállott sámánkodóknak, a napi politika Sancho Pansáinak egyéni gusztusához, világnézetéhez szabott, egymással homlokegyenest ellenkező »elméletei« közt, és reménytelenül, kielégítetlenül keresi továbbra is a feleletet a nagy kérdésre: kik is vagyunk, honnan is jöttünk?»¹

Ezekkel a mondatokkal kezdődik *A magyarság őstörténete* című tanulmánygyűjtemény előszava, a sorok a mongolista-turkológus-sinológus Ligeti Lajostól, a magyar orientalisztika egyik legjelentősebb alakjától származnak – 1943-ból. A könyvet, amely egyébként a kor legnevesebb magyar kutatóinak kifejezetten a nagyközönség számára szánt írásait tartalmazza reprint kiadásban, újra megjelentette az Akadémiai Kiadó 1986-ban, az akkor írt új előszóban Ligeti fölhívta a figyelmet arra, hogy a korai magyar történelem kutatása negyven év alatt sok újdonsággal szolgált – az előszó azonban aktuális maradt. Ma, újabb negyedszázaddal később, továbbra is az.

Egy nemrégiben megjelent másik könyv, *A nyelvrokonságról* című bevezetésében a mai helyzetet a következőképpen jellemzi az uralista Honti László:

„Ennek a kötetnek a létrehozását az indokolta, hogy a kommunista diktatúra összeomlása után a véleménynyilvánítási szabadság beköszöntével a nyelvészeti dilettantizmus szinte hisztérikus epidémiává vált, amely a három finnugor államban [Magyarország, Finnország, Észtország] politikai felhanggal is társult [...]. A dilettánsok nem áttalának a kisujjukból elővarázsolts nyelvészeti »igazságokkal« előrukkolni, sőt legharciasabbjaik a célba vett közönséggel még azt is el akarják hitetni, hogy ők a diktatúra elszánt ellenfelei, míg a tudomány művelői kollaboránsok voltak, ezért kívánatosnak látszott az is, hogy egyik-másik dolgozat szerzője utaljon arra, hogy e derék honfiak e téren is »turpisságot« követnek el.”²

A „finnugrizmus”-ellenesség egyben politikai vezényszó is. Nem egyszer felmerült már, hogy a magyarság genetikai föltérképezése révén kiderülhetne, vajon „kiállja-e a finnugor rokonság tézise a genetika próbáját”.³ Nehezen képzelhető el, hogy nem lenne óriási felzúdulás abból, ha a brit kulturális miniszter megjegyezné, hogy kíváncsi, vajon a genetika igazolja-e az angol nyelv germán eredetét, esetleg a francia kultuszminiszter jelentené be érdeklődését azt illetően, hogy a francia újlatin mivoltát vajon igazolja-e a

genetika is. Kétlem, hogy nem zúdulna rá a Királyi, illetve Francia Akadémia szegény politikusra, lelkesen támogatva egyébként a kritikus közmédiák által. Itthon azonban mély csöndbe süppedt a szakma. Tévedés ne essék: mindenkinek joga van a kíváncsisághoz, nincs ezzel semmi baj, különben is, az ország kilencvenöt (vagy még nagyobb?) százaléka hasonlóképpen értelmetli a nyelvrokonságot. Semmi szükség tehát kioktató, lekezelő nyilatkozatokra. Udvarias, ámde egyértelmű, tiszta beszédre viszont szükség volna, annak jelzésére, hogy a magyar humán tudományosság megbecsüli saját tudását, szakmáját, tanárait és tanítványait. Hiszen a szakma felelőtlensége, ha nem teszi világossá, hogy a nyelvészetnek ugyanúgy vannak szakmai szabályai, ugyanúgy sok tanulást igényel a művelése, mint például a fizikának. Mikképpen nem válhatnak politikai lojalitás kérdésévé az atomfizika alaptézisei, azonképpen nem lehet politikai lojalitás kérdése az sem, mit gondolunk a magyar nyelv történetéről.

A szélsőjobbos áramlatok számára mindig is identitásképző elem volt a „finnugorizmus”-ellenesség: hosszú hagyományra építve lehet a zsigeri ellenszenvet szavazatokra váltani, hiszen a „finnugor rokonság” gondolata a 18. század óta képtelen helyet találni magának nemzeti identitásunkban. A „halzsíros atyafiság” elleni tiltakozás különösen erős volt a millennium körüli identitásépítő évtizedekben, valamivel később a magyar nyelv eredetének kérdése a nacionalista politika túszává vált. A kommunizmus évtizedeiben aztán jórészt csak a magyar emigrációban volt jelen a finnizony, legerőteljesebben Dél-Amerikában. A rendszerváltás után azonban nyomban hazaköltözött: a kilencvenes évek elején Szegeden már részt lehetett venni a Japán–Magyar Hídő Társaság rendezvényén, ősmagyar lakomán és a Nagy Szittyá Történelmi Kongresszuson is, kaphatóvá vált a Szittyakürt, és számos ezoterikus nyelvészkezdő könyv. Ezek egyetlen közös mondanivalója az, hogy a „finnugorizmus” kommunista trükk, esetleg még Habsburg is, és lényegében mindegy, hogy japán, szkíta, ujjur, sumer vagy mik vagyunk, csak finnugor ne legyünk már, az Isten szerelmére.

Az itt-ott felbukkanó Attila-sírok, a Barguzinban föllelt női Petőfi, az ujjur paprikácscirke-recept mint rokonsági bizonyíték, az elsüllyedt atlantiszi meg a szíriuszi kilencssavarodó magyarok, pilisi földcsakrák és a „negyvenezer éves” magyar írásbeliség mellett a szakma a kötelező antifinnugorizmusra is legyintett, elvégre tényleg nem maradna ideje kutatásokra, ha minden fantazmagóriát cáfolgatni akarna, miközben a fantazmagóriahívőket mélységesen nem érdeklik az észérvek meg a tudományos módszertan. Vásáry István megfogalmazásában: „tudományos eszközökkel polemizálni a sumerizmussal és a többi hasonlóan »tudományos« őstörténeti elmélettel értelmetlen, mivel nem tudományról, hanem tudományosan felöltöztetett ideológiáról van szó” – s ez a „feudális gondolkodás” elsősorban azokra jellemző, akik ezt a „régies, polgárosodás előtti, mondhatnánk középkorias nemzeti tudatot jobban őrzik.” Számukra az őstörténet „nemzeti pótszer: dicső nemzeti múlt a dicső nemzeti jelen helyett.”⁴

E tábor hívei tehát megalapozatlan, igazolhatatlan ábrándokban élnek, sem a tudományos érvelés, sem az adatok, sem a több évszázados magyar kutatás eredményei nem érdeklik őket, hiszen nem tudni vágnak valamit, hanem hinni akarnak valamiben. Ezt a hitet, kötődést, ábrándozást alakítják politikai vonzalommá és voksokká a jobboldali pártok. Hihetetlenül könnyű dolguk van: a magyar közoktatás sem kritikusan gondolkodni nemigen tanít, sem élménnyé nem hajlandó tenni a tanulást, tehát ha valaki a tudásban örömet keres, az nem a hivatalos tananyagban fog kutakodni. A magyar akadémiai élet néha megkísérel a nagyközönség számára is fogyasztható ismeretterjesztő könyveket kiadni, de keveset próbálkozik. Így mindazok, akikben minimális romantikus hajlam van, szívesebben fordulnak a mondákhhoz, mint a számukra emészthetetlen szakirodalomhoz. Ez azért különösen szomorú, mert a magyar orientalisztika azóta világhírű, amióta egyáltalán létezik – nemcsak Kőrösi Csoma nevét ismeri a világ, a nemzetközi tudományos életben a magyar keletkutatás joggal élvez óriási tekintélyt, kár, hogy eredményeiből alig valami jut el a magyar közgondolkodásig.

A baljós árnyak a másik irányból is egyre sötétebben fenyegetnek. Mert hogy a genetikai vizsgálódás illetően igénye fölött csak a szakma hunyt szemet, a közösségi portálokon, körlevelekben, blogokban azonnal megjelent a gúnyolódás és az ellenharsogás. Az ellentámadás azonban egyáltalán nem a józan ész és a tudás védelmében, hanem szintén politikai alapon érkezett – s ez már nem pusztán a magyar nyelv finnugor eredetét illetően történik így, hanem érvényes a hunhagyományra, a székely írásra, Trianonra vagy bármi másra, amit a szélsőjobb nagy kedvvel tesz saját identitásának jelzőjévé.

A kesztyűfelvétel kétszeresen is ijesztő. Egyrészt mert azt mutatja, nem vagyunk elég okosak: nemhogy más kárán nem tanulunk, de sajátunkon sem, hiszen a magyar értelmiség jelentős részének elzárkózása a nemzeti hagyománytól nem most kezdődött. Ignotus Pál 1937-ben egy interjúban beszélt a frissen indult *Szép Szó* céljairól és a Fejtő Ferenc által a folyóirat számaiból szerkesztett, *Mi a magyar most?* című kötetről:

„Van egy műveltségi tradíció, amelyet mindenekfölött szeretek, és amelynek ápolását annál fontosabbnak tartom, mert Magyarország az az ország, ahol mértéktelenül szeretik tisztelni és ugyanakkor elhanyagolni a tradíciót. A komoly magyar értelmiséget sajnos kevésbé érdekli saját múltja. Ezt a hézagot kihasználta a reakció, úgyhogy rendszeresen megtevesztés, mondhatnám történelemhamisítás történt. Nemcsak a távoli történelem, de a közelmúlt alakjaival is megtörtént ez. Így például Ady Endrét, akinek baloldali állásfoglalása vitathatatlan volt, valami magyar hitlerizmus előfutárának igyekeztek turánosítani egyesek. Az említett kötetnek, amelyet egyébként szerkesztőtársunk, Fejtő Ferenc állított össze, az volt a célja, hogy megmutassa: lehet a történelmi alakokról másképp is írni, lehet a társadalomtudomány, pszichológia, az archeológia, irodalmi szemlélet és szorosabb értelemben vett történelem módszereit és eszközeit úgy érvényesíteni, hogy azokat a komoly magyar értelmiség eleve neken és érdekesekeknek érezze.”⁵

Másrészt azért ijesztő az elhatárolódás, mert végképp megpecsételheti az érintett kérdések sorsát. A „nyelvrokonság” (székely írás, hunhagyomány

stb.) problematikája ugyanis innentől kezdve végképp kikerül a tudományos beszédmód hatóköréből, s áldozatul esik a politikai polarizációnak: nagy az esélye annak, hogy a politikai hovatartozás döntse el, ki mit gondol a magyar nyelv származásának kérdéséről. Talán már nem is a vészterhes jövő, hanem a kiábrándító jelen, hogy kialakuljon az a közítélkezési gyakorlat, mely szerint aki magyar, az nem finnugor – az egyik oldal szerint –, aki meg nem finnugor, az szélsőjobbos nacionalista – a másik oldal szerint.

Pedig hát ez természetesen nem igaz. Az egyik oldalon: bármennyire használatos is a „finnugorizmus” vádként és megbélyegzésként, tudományos érvekkel nem tudták megcáfolni, de komolyan kétségbe vonni sem. A másik oldalon: az, hogy a szélsőjobb harcos hívei között kötelező anti-finnugristának lenni, nem jelenti azt, hogy mindenki, aki kételkedik a „finnugorelméletben”, szélsőjobbos lenne, s távolról sem mindenki nacionalista, aki manapság „tétován botladozik” a politikával mélyen átitatott elméletek között. Kutatási témáim – kezdetben a magyar nyelv honfoglalás előtti török kapcsolatai, aztán a székely írás – velejárója, hogy sok élénk fantáziájú tudóskodóval találkoztam már életemben. (Személyesen is – ellentétben azokkal, akik épp a találkozások hiánya miatt könnyedén sztereotipizálják az ábrándos nézeteket vallókat nacionalistának.) Kétségtelen, vannak közöttük másokat rágalmazó, fröcsögő politikai bérencek, vannak közöttük megélhetési nacionalisták (tudjuk, az ősmagyarbiznisz jól fizet), vannak ordas eszméket vallók, vannak közöttük a fafejűségig elszánt hagyományápolók, és vannak, méghozzá sokan, kedves, lelkes emberek, teljesen ártalmatlan érdeklődők, akiket megszedít annak a lehetősége, hogy végre föltárul előttük a „titok”, s régi dicsőségünk fényárral töri át az éji homályt.

A nemzeti romantika iránti vonzódás tehát nem politikai hovatartozás, de nem is szellemi képességek vagy jellem kérdése. Jó néhány felvilágosult, magas képzettségű, igen értelmes orvos, mérnök, matematikus – de akár nem nyelvész bölcsész – ismerősöm van, akik nem hadakoznak ugyan a „finnugor-elmélet” ellen, csak annyira szeretnék, ha nem lenne igaz. Nem az alapján szavaznak egyik vagy másik politikai pártra, hogy melyik szolgált nekik csábosabb magyar krónikát, de enyhén elszomorodnak, ha azt mondom, hát bizony, nincs nyelvész, sem itthon, sem a világon máshol, aki a magyart ne a finnugor nyelvek közé sorolná. Ez van. Elfogadják, de azért melengeti a szívüket, ha hozzáteszem, hogy persze a honfoglaló magyarok kultúrája meg echte török volt, és hogy a nyelvek rokonságának a világon semmi köze nincs a népek rokonságához.

Külföldi barátaim erős értetlenkedéssel szemlélik e sajátos szociálpszichológiai jelenséget. Számukra egyszerűen értelmezhetetlen, miért lázong a 21. században egy ország egy tudományos megállapítás ellen, mely arról szól, hogy az ő nyelvének az őst beszélő embercsoport több ezer évvel ezelőtt mely más, ma élő nyelvek őst beszélő népek közelében élt. Amikor az ember belekezdene a „halzsíros atyafiság” elleni berzenkedés elmagyarázásába, és hogy nem a nyelv eredetével van itt a fő baj, hanem hogy azt hiszik,

akkor mindenféle bogyoévvő, halfaló, műveletlen népek rokonai is volnánk, az értetlenkedés csak fokozódik. Merthát a halzsiros atyafiság ma történetesen Európa „bezzeg-országát” jelenti, a minden szempontból éltanuló finnek. Mi a magyarok baja az ijesztő dinamizmussal élre tört finn gazdasággal, Európa egyik legkiegyensúlyozottabb demokráciájával, legbiztonságosabb szociális ellátórendszerével, az egész világon példaként emlegetett finn oktatási modellel? Komolyan a kirgizek, a kazakok, az özbegek lennének a példa, a maguk finoman szólva is demokráciahiányával, személyi kultuszával, etnikai türelmetlenségével? Mert ugye, ha a korai magyar történelem tudományos kérdés, akkor ideológiai alapon ne írjuk át. Ha meg ideológiai alapon akarunk rokonokat választani, a finnekkel garantáltan jobban járunk.

Na persze külföldi barátainak könnyű értetlenkedniük. Ők nem a végtelen fűtenger mondáin, a Tisza hullámai alatt hármás érckoporsóban pihenő, a halászlegény furulyáját hallgató nagy király meséjén, Zéta történetén, nem a csodaszarvas föl-fölvillanó, csalogató alakjának bővületében nőttek föl. Mi meg igen. Ugyan ki akarna ezekről lemondani az explozívák előtti denazalizációt kísérő zöngésedés kedvéért? Az orientalistáknak könnyű: kutatásuk tárgya százezerszer érdekesebb a sok blódségnél, amit a dilettáns irodalom összehord, úgyhogy egzotikumigényük bőségesen kielégül a tudományos munkálkodás által, szemben azokkal a tömegekkel, akiknek a finnugor nyelvrokonság miatt az egykori szókincs cirbolyafenyőí meg a szabályos hangmegfelelések maradnak, a többes szám jelének eredetéről már nem is beszélve. Mindez Attila világhódítása helyett.

Kétségtelenül igaza van Vásáry Istvánnak, a „nemzeti témákat” – és a korai magyar történelem értelemszerűen ezek közé tartozik – eleve nagyobb eséllyel maszatolják össze politikai szempontok:

„Mivel a konzervatív, politikai jobboldal számára a *nemzet* komoly és fontos érték, így érthető, hogy a magyar őstörténet olykor csak jámbor, olykor pedig agresszív dilettáns rajongóinak kis csapatai a politikai jobbhoz csapódnak, óriási károkat okozva szellemi színvonaltalanságukkal a konzervatív-nemzeti oldal szellemi szélsőségektől mentes, józan többsége számára. Ugyanakkor a politikai baloldal részéről a nemzeti kérdések iránti nagyfokú érzéketlenség és közöny az oka, hogy a nemzeti történelem korai századainak, így különösen az őstörténetnek a kutatása eleve averziót kelt sokukban, és az őstörténetet eleve valami jobboldali szemfényvesztésnek tartják, de legalábbis valami elavult kelléknek (akárcsak a nemzeti érzést), amihez ennek megfelelően viszonyulnak.”⁶

Vásáry megszívlelendő összegzése szerint: „egyik oldalon a nemzeti mítoszok erősödnek a nemzeti cselekvés rovására, másik oldalon pedig a nemzeti értékek kiüresedett, levetendő ócskasággá válnak.”⁷ Ideális megfogalmazás ahhoz, hogy most aztán mindenki megsértődjön, pedig nem érdemes fölháborodnia egyik oldalnak sem, előbbre jutunk, ha mindkettő szétnéz előbb saját háza táján, mi igaz ebből a megállapításból. Mert lehet, hogy a két megjelölt pólus között hosszú skála húzódik, de bizony sokkal többen mutatkoznak egyik vagy másik véghez közelebbinek, mint ahányan középen vannak.

Hogyan kerülhetünk tehát harmóniába önmagunkkal – azaz hogyan fogadhatjuk el egyszerre a tudományosan bizonyított tényeket, úgy, hogy Aranyt mégse dilettánsozzuk le, csak mert a magyar nemzeti eposzt Csabáról kezdte írni? Mindenekelőtt fontos, hogy egyszerre, s ne egymás ellenében akarjunk megérteni jó néhány jelenséget.

Legfőbb ideje például, hogy a magát nem jobboldalinak tartó értelmiség érzékenyebb legyen a lélek dolgaira. A liberális és baloldali politikusokat mindenhol a világon azzal ostorozzák – joggal – a nyelvészek, hogy képtelenek elmesélni az embereknek, milyen világot szeretnének: a ráció könyörtelen uralma alatt megfélemedeznek arról, hogy a választók nem vázlatpontokba szedett, mégoly okos programokra szavaznak, hanem a jövő történetére. Nem költségvetési mutatók, autópálya-kilométerek, strukturális reformok érdeklik őket, hanem hús-vér emberek, jók és gonoszak, a saját életük és nem „az állam” nyűgei. Ugyanez a hideg ráció sokszor nem csak a politikusokat, hanem a mégoly nagy tudással rendelkező értelmiséget is érzéketlenné fagyasztja. Itt az ideje annak is, hogy a magát nem jobboldalinak tartó értelmiség érzékenyebb legyen a hagyományokra – már csak azért is, mert a reformkori nemzetalkotást s később a nemzeti hagyomány megeremtését liberális politikusoknak, szabadelvű értelmiségieknek köszönhetjük. Magyaroságnak és a magyar liberalizmusnak is jót tenne, ha megismerné saját nemzeti és politikai örökségét.

Márpedig az is a mi nemzeti tudatunk örökölt része, hogy a magyarok a hunok utódai. Legalább nyolcszáz éve így tudjuk, Európában meg már korábban is bizonyosan így kezelték bennünket. Ahhoz, hogy megszabaduljunk ettől az elképzeléstől, többek között át kellene írunk a Himnuszt, be kellene tiltanunk Arany, Jókai és Gárdonyi nem egy művét, egy csomó meséskönyvet, rajzfilmet és mondát, cenzúrázni kellene Bonfiniét, Zrínyit, humanista és jezsuita szerzőket, és megsemmisíteni a teljes magyar krónika-irodalmat. A lényeg: a „hun származás” tudata olyan mélyen ágyazódott be a magyar kultúrába, hogy ugyanúgy lehetetlen kitorölni gondolkodásunkból, mint azt, hogy a rokon a nyelveket illetően is rokont jelent.

Szerencsére nincs szükség ilyen gondolkodásátmosó hadjáratra, hiszen a huntörténet és a magyar nyelv eredete közötti ellentmondás föloldható. Pontosabban: nem is létezik. Ha tudjuk, hogyan alakult ki, milyen elemekből építkezik a hunlegenda, hogyan vált kultúránk egyik alapelemévé, és azt is tudjuk, mennyi mögötte az igazolható történeti háttér, máris előbbre jutotunk. Még tovább lépünk, ha még azt is tudjuk, milyen szempontok alapján csoportosíthatók a nyelvek, mit jelent, ha két nyelvet „rokonnak” mondanak, s nem feledkezünk el arról sem, hogy semmilyen ellentmondás nincs abban, hogy a magyar nyelv alaprétege finnugor, illetve hogy a honfoglalás előtti magyar kultúra törölmetszett töröknek mutatta a magyarokat a körülöttük élők szemében, s a magyar nyelvet is megrázó erejű török hatás érte. S végül, ha még azt is megtanuljuk végre, hogy nyelvünk és kultúránk nem pusztán örökségünk, hanem egyben történetünk forrása, még sincs egyik-

nek sem köze génjeinkhez, identitásunk pedig végképp saját döntésunktől függ, az egyén és az etnikum (ha tetszik: nemzet) viszonylatában egyaránt – akkor tulajdonképpen célhoz értünk. Akkor talán nem viselkedünk majd úgy, mint ha két testvér azon vitatkozna, hogy ki az „igazi” ősiük: apai ük-nagyanyjuk-e vagy anyai nagyapjuk.

Sem hazudnunk nem kell tehát, sem eltekintenünk a forráskritikától, sem kóklerkednünk: csak szét kellene végre választanunk történelmünket kulturális identitásunk történetétől. Az előző hasonlatnál maradva: ma a társadalom egyik része hároméves, és készpénznek veszi a meséket, másik része cinikus hétéves, aki azzal froclizza kárörvendően hároméves testvérét, hogy Mikulás nincs is. A vége garantáltan verekedés és bógés, miközben a legtöbben meg ötévesek szeretnének lenni, akik vágnak a mesére, de már képesek fölfogni, hogy az nem a valóság. Ma az ország egy része háromévesként hiszi valóságnak a magyarok eredetéről szóló mondákat, egy másik része gonoszkodó kiskamaszként dörgöli az orruk alá, hogy amiben hisznek, az mind hamisság. Köztük pedig ott toporog öt-hatévesként a nagy többség, akik már tudnak különbséget tenni mese és valóság között, de nem nézik jó szemmel, hogy a magukat mindentudónak képzelő kiskamaszok a fantázia és a történetmesélés élményétől is meg akarják fosztani őket a fölvilágosultság nevében. A kiskamaszok jelentős része, amint érettebbé válik, újra olvas meséket, s még később már be is vallja – legalábbis azok, akik elég biztosak saját értékrendjükben ahhoz, hogy ne rettegjenek a külvilág ítéleteitől. Remélhetően lesz elég írástudó is, aki megérti, miért írt Móra mesét Attiláról, ha egyszer meg volt győződve a magyar nyelv finnugor mivoltáról.

Széchenyi írta *A Kelet népé*-ben: „nincs tagadás, hogy valahol több képzeleti tehetség, de egyszersmind több nyavalgó képzelet is létezzék, mint magát szünet nélküli álmokban hintázni szerető Hunniában”.⁸ Itt volna az ideje, hogy a „nyavalgó képzeletnek” a vágyott múltba süppedése helyett a jövőre figyelő „képzeleti tehetséget” hasznosítsuk végre. Ez azonban nem fog menni, amíg a magyar társadalom tagjainak jelentős részét akár iskolai tanulmányai végére is a háromévesek naiv hitei jellemzik, amíg nem tanulják meg, hogy az irodalmi szöveget nem történeti szöveggként kell olvasni, amíg nem kapnak segítséget ahhoz, hogy a habókosságot képesek legyenek megkülönböztetni az eredetiségtől. És nem fog menni, amíg a társadalom többnyire értelmiségi tevékenységet végző, nemegyszer tudományos pályán tevékenykedő kisebb csoportja a frissen megvilágosult kiskamasz neofita buzgalomával hergeli az ábrándozásra hajlamos többséget. Nem kell ugyanis ezer év magyar hagyományát, kultúráját kidobni az ablakon, és nem kell identitásfolyamát megszakítani csak azért, mert a kultúra *egyik* elemének, a nyelvnek a történetéről többet tudunk ma, mint ezer vagy ötszáz vagy száz évvel ezelőtt.

Ennek a belátásnak viszont esélye sincs, ha nem lépünk túl a megrögzött általánosításokon, s nem próbáljuk igazán megérteni, miért varázsol el bennünket, ha fölsejlik valahol a mi csodálatos szarvasunk alakja (vagy bármi,

ami annak tűnik). Hagyjuk tehát a szinte unalomig ismételt – bár valóban súlyos – okokat, hogy például a finnugor eredet elutasítása kiválóan alkalmas az „igaz magyarság” demonstrálására, egy kis hazaárulózásra, s hogy a felsőbbrendűséget hirdető politizálás ideológiai alapon keres minél dicsőbb „ősöket” a magyarságnak. Ez csupán a felszín. Mindenekelőtt azt érdemes kiderítenünk: mi lehet az oka annak, hogy az egyáltalán nem szélsőséges „művelt nagyközönség” (mint régebben mondták, s maradjunk ennél, ha talán a „nagy” közben sajnálatosan kisebb lett is) miért vonakodik elfogadni a nyelvészek eredményeit, vagy mondjuk úgy, miért képtelen belenyugodni a magyar nyelv uráli eredetébe? Sőt, akik elfogadják, azok sem biztos, hogy *tudják*, miért az – ezért is olyan könnyű adott esetben elbizonytalanítani őket.

Nemigen szokás beszélni arról, hogy az akadémiai életben – részben a Sajnovics kora óta tartó megaláztatások miatt egyfajta revánsként, részben mégiscsak összefüggésben a „hivatalos” és a „pártállami” tudomány átfedéseivel – tényleg fölfedezhető a bigott „finnugrizmus” is. Korántsem általános, mint ahogyan arról sincs szó, hogy a „hivatalos” és a „pártállami” tudományosság valaha is teljesen fedte volna egymást, s nem a magyar uralisztika legjobbjaival, nem is elsősorban az uralistáknál, hanem magyar nyelvtörténészeknél, régészeknél, történészeknél érzékelhető olykor. Mindenesetre van hagyománya annak, hogy néha a magyar nyelv finnugor eredete elleni támadásnak fogják föl a török vagy iráni kapcsolatoknak akár csak a vizsgálatát is. Ez pedig szintén nem tett jót a korai magyar történelem kutatásának. A legutóbbi időkben több olyan népszerűsítőnek szánt munkát jelentettek meg uralisták, finnugristák, amelyek maguk hívják föl a figyelmet arra, hogy bizony elődeik egy része a tudományos igazságot nem ritkán érzéketlen arroganciával képviselte – ma is találunk egyébként olyan munkákat, amelyek ebbe a sorozatba tartoznak. A legkeményebb szavakat talán Domokos Péter írta le: „a hivatalos finnugrisztika gyakran öncélú-kiúttalan nyelvészkedésbe, teóriagyártásba hajlik át, és semmit sem ismer el tényleges tudománynak, értéknek, amely nem folytatása Budenz szellemi-gyakorlati hagyatékának”.⁹ Ezt sem lehet figyelmen kívül hagyni, ha az elutasítás sokféle okát keressük.

A rendszerváltást követően jócskán csökkent a tudomány társadalmi tekintélye: részben mert a korábbi időkben ugyan a kutatók sem sokkal gazdagabbak, sem sokkal szabadabbak nem lehettek, mint mások, mégis, legalább kulturálisan gazdagabb és (akár a külföldi utazásokban mérhetően, akár szellemi értelemben) szabadabb életet jelentett az egyetemi katedra. Másrészt, maradvány még egy terminus erejéig a rendszerváltás előtti időknél, „begyűrűzött” az a világtendencia, amely múzeumba tette az ipari társadalmak átlátható rendjét a maga osztályaival, élesen szétváló iskoláztatási és kulturális szokásaival, a társadalmi elit szempontjából szépen berendezett értékvilágával. Az azonnali, helyi kötöttségektől függetlenül személyes és egyszerre bármennyi kapcsolatot teremteni képes információtechnika, a há-

lózottság, ezek révén a részvétel lehetőségének növekedése, vagy legalábbis ennek illúziója egyrészt a demokrácia fogalmának átértelmezésével, másrészt értékrelativizálódással jár, ez utóbbi pedig igen kedvez az ezoterikus tanok terjedésének. A tudomány e változások egyik nagy vesztese: megszűnőben a tudósok privilegizált helyzete, a tudomány tekintélye foszladozik. A racionalizmus irányában táplált túlzott várakozás szükségképpen csalódásba torkolt, s visszacsapásként újra hódít az okkultizmus, az „alternatív tudomány”, az összeesküvés-elméletek és egyéb zavaros tanok. Ez az állapot nyilván átmeneti, hiszen a tudományos eredményekre épülő fejlesztések, újítások, gyógyszerek, sebészeti eljárások, gépek, társadalmak, ha tökéletlenül is, de működnek, az ezoterikus zagyvalékok meg nem – lehet, hogy a fénytel táplálkozók rém boldog emberek, de nem tovább néhány hétnél, akkor már az örökkévalóság fényalagútja következik. Mindegy, bármennyire átmeneti az okkultörület, itt van a nyakunkon.

És hát a tudomány nemcsak tudást, sok befektetett munkát követel, hanem messzemenően nem is demokratikus, márpedig sokan tévesztik össze a jog előtti egyenlőség és az esélyegyenlőség követelményét a tehetség, tudás és szorgalom egyáltalán nem azonos eloszlásával. A tudományban nincs „kecske is, káposzta is” helyzet, legfeljebb a tudományon belüli paradigmák között. De nem lehet kompromisszumot kötni az evolúcióelmélet és a kreacionizmus között, és nem lehet kiegyezést keresni a magyar nyelv finnugor és szíriuszi származása között sem. Sőt: nem lehet úgy értékelni sem ezeket a nézeteket, mint ha „versengő elméletek” lennének, amelyek közül mindenki tetszés szerint választhat, szimpátiáját követve. Az egyik ugyanis empirikus adatokkal működőképesnek igazolt módszerek alkalmazásával születik, a másik meg hasraütéssel. A ma érvényesnek tekintett módszerek, a segítségükkel kialakított teóriák lehetnek persze tévesek – ezt azonban csak új, szintén bizonyítottan működő módszerekkel lehet igazolni, nem pedig a túlbujánzó képzelet sületlenségeivel, amelyek legfőbb jellemzője, hogy pontosan ugyanilyen erővel lehet őket más esztelenségekre cserélni, merthogy nem tényeken és összefüggéseken megfigyelésen nyugszanak, hanem naiv elképzelésen és fékezetlen fantázián. Sok jámbor érdeklődőt megtéveszthet, hogy a tudományban valamicskét is jártas kutatók hozzáállása megfelel annak, amiről Babcock ír Attiláról szóló könyvében: „különös axióma vezérli a folyamatot, ahogy a múltból való tudásunk növekszik: minél többet tudunk egy problémáról, annál kevésbé vagyunk biztosak abban, hogy mit is tudunk voltaképpen.”¹⁰ Ugyanakkor a dilettáns tudorok többnyire nem szimplán tudósok, hanem mesternek, gurunak, beavatott titokőrzőnek nyilvánítják magukat.

Az összehasonlító történeti nyelvészet módszereinek finomításán kétszáz év óta babrálnak a nyelvészek – paradox módon épp ezt a kidolgozottságot pellengérezik ki az ezoterikus nyelvészkedők, mondván, a nyelvészek túlságosan „nyakatekert” szabályok szerint vetik össze a szavakat, mikor ott vannak a nyilvánvaló azonosságok: a keksz törökül is keksz, a beton meg

beton, tessék, itt az ősi rokonság bizonyítéka. Kétségtelen, a 19. században kialakult nyelvtörténeti iskola eljárásai, szemlélete és megállapításai sokat változtak az eltelt idő alatt, de az alapok továbbra is stabilak – a rendszer működését pedig a jelenben zajló változások megfigyelése is igazolja.

Igaz viszont az is, hogy az egykori tévedések közül néhány rendíthetetlenül tartja magát a köztudatban – és nem egy nyelvész fejében szintén. Az a szemlélet például, amely a nyelvek családjáról, rokon nyelvekről, utódnelvekről beszél, és az azonos családokba sorolt nyelvek viszonyát családfával ábrázolja, gyakorlatilag kiirthatatlannak látszik, noha szinte már születése pillanatában éles kritikával illették, hiányosságait, alkalmatlanságát jól ismerjük. Nem olyan egyszerű azonban szembeszállni a meggyökeresedett elképzelésekkel, sem a tankönyvszerzők azon törekvésével, hogy minél látványosabb rajzokkal tegyék „láthatóvá” az elvont ismereteket – akkor is, ha a képeknek így nem sok közük lesz az elmagyarázandó anyaghoz. A legnehezebb viszont mégis az, hogy hatástalanítsunk egy jól kidolgozott, szépen terjeszkedő metaforát, mert ehhez a gondolkodás kényelmét kellene fölledoznunk, azt meg soha nem szívesen tesszük. (Ez most nem elmarasztalás: az ökonomikus gondolkodás az emberi elme nem ok nélkül kialakult sajátossága.) Pedig a mi finnugor eredettel kapcsolatos nyűgeink jelentős része is ebből a szerencsétlen metaforából származik: a „nyelvrokonság” s a széles körben elterjedt „nyelvrokonaink”, sőt egyszerűen „rokonaink” (mondjuk a finnekre, észtekre vonatkoztatva) szóhasználat óhatatlanul azt sugallja, hogy nemcsak nyelveink voltak egykor kapcsolatban egymással, hanem őseink is ugyanazok – hiába mantrázzuk hát folyton, hogy „a nyelvek rokonsága nem azonos a népek rokonságával”, ha a metafora állandóan újrifesti a hamis képet. Ráadásul bármennyire próbáljuk is kiirtani ezt a tévképzetet, mindig föl fog bukkanni – mert gondolkodásunk egyik alapvető sajátossága, a metaforikusság hozza létre, ezzel tehát nem tudunk mást tenni, mint minden generációnak megtanítani, hogy ne dőljön be saját gondolkodási sémáinak. A „nyelvrokonság” tehát megtévesztő kifejezés, a „nyelvcsalád” pedig, mint látni fogjuk, lényegében egy nyelv történetének legkorábbi rekonstruálható rétegét jelenti. Arról azonban semmit sem mond, hogy az az embercsoport, amely az adott nyelvet beszélte, mióta beszélte ezt a nyelvet, esetleg korábban más nyelvet beszélt-e, hogyan oszlott részekre, vagy épp fordítva, milyen csoportokból alakult néppé.

Ha úgy tesszük föl a kérdést, ahogyan a szörszálhasogató precizitással szerencsére nem vádolható köznyelv (szörnyű lenne az ellenkezője) fölteszi, a válasz is rendkívül egyszerű lesz. Tehát: miért olyan nehéz elfogadni, hogy finnugorok vagyunk? Hát mert nem vagyunk azok. Sőt „finnugor népek” egyáltalán nem is léteznek (meg germán, újlatin, török, iráni, szláv stb.) népek sem, csak az egyszerűsítő sajtónyelvben, esetleg a slampos tudományos szövegekben – egyébként csak finnugor (török, szláv, iráni stb.) *nyelveket beszélő* népek vannak. Azaz: a „finnugor” vagy „uráli” csak a nyelvre értelmezhető kifejezés, népre semmiképpen.

Csak az akadémiai diskurzusban közhely, a közgondolkodásban nem tud gyökeret verni az a tétel, amely egyértelműen kimondja: a nyelv eredete sem a nép, sem a kultúra „eredetével” nem azonos, több okból sem. Az napnál világosabb, hogy a nyelv nem genetikusan öröklődik, tehát az azonos nyelv nem jelent vérrokonságot. De azért sem, mert a nép és a kultúra „eredetéről”, legalábbis egyenesvonalú leszármazásnak tekintve, nem beszélhetünk, csak arról, hogy történetük során hogyan, milyen szomszédos népekkel és kultúrákkal kölcsönhatásban formálódnak. A nyelv szintén folyamatosan változik, de természeténél fogva lomhábban, mint a kultúra, és törések nélkül – ezért számít a nyelv a történelem korai korszakait illetően nélkülözhetetlen forrásnak: akár évezredekig őrzi a saját, már elfeledett kultúra, valamint a más nyelvekkel és kultúrákkal való találkozások lenyomatait.

Az etnikumnak azonban nem egyetlen, de még csak nem is föltétlenül meghatározó jegye a nyelv – s különösen nem az egy általában több etnikumból álló nemzetnek. Csak annyit halljuk, hogy „nyelvében él a nemzet”, meg hogy az anyanyelv a mi összetartó erőnk, ez tesz minket néppé, hogy utánagondolás nélkül elhisszük. Amikor ez a gondolat ebben az erős formában megszületett, valamikor a 18. század végén, a 19. század elején, egészen mást jelentett, mint ma, hiszen akkoriban a magyarnyelvűség valóban a függetlenséget is szimbolizálta a császársághoz asszociálódó némettel szemben, illetve a polgárosulást, a szekularizációt jelképezte a latinnal szemben.

Az identitás nem eleve adott, különösen nem genetikailag meghatározott valami, hanem választás kérdése: államok, nemzetek, azon belüli csoportok között. Már ha az embernek van módja választani: amikor a „magyar nemzet” a nemességet jelentette (a *nemzet* szó még őrzi ezt az időszakot, és őrzi a legalábbis fiktív vérségi elv érvényesítését is), a szolgák és jobbágyok hiába beszéltek magyarul, senkinek eszébe sem volt őket a magyar nemzet részének tekinteni. Ha ma tesszük föl a kérdést, hogy ki magyar, és ezt „objektív mérce” szerint akarjuk eldönteni, kilátástalan labirintusokba keveredhetünk. Mert mikortól kell figyelni a származást? Elég a magyarsághoz, ha valakinek az ősei a honfoglalókkal érkeztek? Mindkét ágon minden ősnek honfoglalónak kell lennie? Lehet kabar és onogur is, vagy csak az lehet? Mit kezdünk a horvát Zrínyivel, a német Heltai Gáspárral, a román Kájoni Jánossal, a szlovák Bél Mátyással, a dalmát Dugonics Andrással, a magyar kultúra kiemelkedő, magyarul író alakjaival? Mit kezdünk a Petőfivé vált Petroviccsal, az aradi vértanúkkal, a magyarul nem is beszélő Liszt Ferencel? Mit kezdünk a Wambergerből Vámbéryvé lett szegény zsidó fiatalemberrel, aki sántán, élete kockáztatásával járta be Ázsia legveszedelmesebb vidékeit, hogy többet tudjon meg népe, a magyarok eredetéről? A cigány családból származó magyarnótaszerző Dankó Pistával? Mit kezdünk a nyilvánvalóan nem magyar nevű államelnökökkel, hiszen csak a rendszerváltás után sem egy ilyen volt. Mit kezdünk a Magyarországon élő nemzetiségekkel? Mit gondolunk arról, hogy az Anjou-k nem Árpád-háziak, csak mert nem az apai, hanem anyai ágon származtak az Árpádoktól? És azokról az

Árpád-házi királyokról, akik anyja német volt? Mit kezdünk Janics Natasával, akinek tiszteletére olyan sokszor játszották már a magyar himnuszot, de aki szerb állampolgárnak született, a bátyjai pedig a horvát válogatottban láptolnak? A határontúli magyarok közül azokkal, akik egyik szülője magyar, a másik szerb, román, horvát, szlovén, ukrán, szlovák, szász, ruszin?

Az identitás kialakulásában és a döntésben, hogy mikor melyik összetevőjét milyen súllyal választjuk, a kultúrának legalább olyan nagy, de sokszor kevésbé látható szerepe van, mint a nyelvnek. A közös előismeretek, élmények, tapasztalatok, a közös vagy legalábbis nagyon hasonló értékrend egy közösségbe sorol – de hol van ennek a közösségnek a határa? Elég, ha ismerjük a magyar történelmet – és melyiket? –, elég-e, ha ismerjük a kanonizált magyar szépirodalmat, és kell-e ezt egyáltalán ismerni, vagy elég a vacsorafőzős celebeket? Kodályt és Bartókot kell ismerni, az LGT-t és Rúzsa Magdit, vagy a lagzis magyar nótákat, esetleg mindet? Elég-e tudni, hogyan kell főzni a gulyást és a paprikáscsirkét, vagy érezni kell a különbséget az egykori és a mai piros magyoros ízében? Ha megpróbálunk válaszolni ezekre és ehhez hasonló kérdésekre, nyilvánvalóvá válik, hogy egységes, egyféle, változatlan magyar identitás nincs, csak magyar identitások vannak, némelyek nagyobb, mások kevesebb átfedéssel érintkeznek egymással. Másként fogalmazva: sem nyelvi, sem kulturális értelemben nem létezik és soha nem is létezett egységes „magyar nép”. Szerencsére, hiszen István király nem véletlenül óvta Imre herceget, mondván, „az egynyelvű és megszokású ország gyenge és esendő”. István elődei sem gondolták másként, a további fejezetekben számos példát látunk majd rá, hogy már az államszervezés alapjául a vérségi elvet hirdető nomádok is évezredek óta a fiktív rokonságot, azaz a vállalt identitást tartották fontosnak, nem a tényleges származást.

Genetikailag pedig végképp nincs egyszármazású, homogén nép. Mert ha pontosan ismernénk minden ma magát magyarnak valló ember családfáját, az összes őst illetően, mondjuk, csak a honfoglalásig visszabontva, akkor biztosan nem lehetne olyat találni közöttük, akinek valamennyi őse a honfoglalókkal érkezett. (Akkor sem, ha azt már nem is kötjük ki, hogy szabad harcos családjából valónak kell mindenkinek lennie, nem lehet közöttük behódoltatott szolganépből származó.) Akinek kedve van, számolja ki, 1100 év alatt, mondjuk, 25 éves emberöltőkkel számolva, hány őst jelent ez – még akkor is irdatlan nagy szám, ha természetesen tudjuk, hogy az ősök őseinek az ősei között voltak átfedések is. Egy mai középkorú felnőtt esetében a 19–20. század fordulója körül 16 őssel kell számolnunk, a 18–19. század fordulója körül már 256-tal, száz évvel korábban 4096-tal, a 16–17. század fordulóján 65 536-tal, és a 16. század közepére elérteztünk oda, hogy egyetlen ilyen „törzsökös magyar” ember őseinek száma nagyjából megegyezik azzal a létszámmal, amely a honfoglaló magyarok becsült száma volt.

A magyarokra vonatkozó archeogenetikai kutatások még éppen csak megkezdődtek, de a kutatás régész vezetője, Bálint Csanád szinte azonnal lehűtötte a kedélyeket: akik azt remélik, hogy most aztán kiderül, „milyen

eredetűek a magyarok”, vagy hogy „kiállja-e a finnugor rokonság a genetikai próbáját”, azok keserűen fognak csalódni az új tudományos eszközben. Merthogy az a régóta ismert alaptétel, hogy a „nép” fogalmának legfeljebb elvben van köze a vérrokonsághoz, sehol sem válik nyilvánvalóbbá, mint a genetikai vizsgálatokban. E kutatások érvényessége meglehetősen korlátozott, hiszen minden esetben tudnunk kellene azok egyéni történetét, akiktől a minták származnak – ez még élő emberek esetében is gondot okozhat, a honfoglaláskori temetőkből kiásott csontok pedig még kevésbé kommunikatívak családtörténeti vonatkozásban. Már a Kárpát-medence is igen sokféle népnek adott otthont a magyarok előtt és a honfoglalás után is: éltek itt egymást követően szarmaták, alánok, jazigok, markomannok, kvádok, herulok, dákok, keleti és nyugati gótok, szkírek, gepidák, hunok, vandálok, longobárdok, avarok, bajorok, keleti, déli és nyugati szlávok. A magyarokkal együtt jöttek kabarok és azok a törökök, irániak, akik korábban olvadtak be a magyar törzsszövetségbe, szláv szolgák, később besenyők, úzok, kunok, jászok, svábok, frankok, újabb, egymástól eltérő germán és szláv csoportok. Attól, mert nyelvüket fölcserélték egy másikra, utódaik többségükben továbbra is itt éltek, érthető tehát, a genetikusok miért egy-egy terület populációjáról, s nem népről beszélnek. És egyébként is: az európai és az ázsiai népesség évezredek óta keveredik egymással.

Olyasmit persze szokás mondani, hogy egyik vagy másik nép genetikai összetétele milyen jellegzetességeket mutat, mely más népekéhez áll közel, melyektől van nagyon távol a jellemző, tehát a népesség viszonylag nagy részében meglévő genetikai sajátosságok alapján. Az említett, régészekből és genetikusokból álló kutatócsoport eredményei szerint (a kutatás másik vezetője Raskó István) a mai magyar népesség természetesen meglehetősen összetett, de a vizsgált minták mindegyike európai csoportokba tartozik, és hiányzik belőle az a sajátosság, amely viszont igen jellemző a finnugor nyelveket beszélő népekre. Diadalittas ünneplésre azonban semmi ok, mert a mai magyar népességben ázsiai eredetű módosulások nyoma sem mutatható ki – a honfoglalók sírjaiban viszont mindkettő jelen van, ázsiai eredetű és a finnugor nyelveket beszélőkre jellemző változat is, igaz, mindkettő alacsony arányban. A honfoglalók csontjaiból eddig kinyert DNS-minták alapján egyértelmű, hogy a magyarok genetikailag ahhoz az egyébként kelet-európai lakossághoz álltak a legközelebb, amely az európai őslakosság és a rájuk telepedő irániak (szkíták, szarmaták), törökök s más népek keveredéséből alakult ki. Az egyelőre nagyon kis számú minta csak rettentő óvatos kijelentéseket tesz lehetővé, az egyik ilyen, hogy úgy tűnik, a köznépi, szegényes mellékletekkel ellátott sírokból, illetve a gazdag, lóval, fegyverrel, ékszerrel útjára bocsátott halottak sírjaiban nyugvók genetikai jellemzői figyelemre érdemes eltéréseket mutatnak – de nem az európai-ázsiai jellegzetességek arányát illetően, mert az a középrétegbe sorolt, illetve a köznépi sírokból vett mintákban megegyezik. S ami talán a legnagyobb csapást méri a „vérvonal” harcos védelmezőire: a honfoglaló és a mai magyar népesség között nincs

genetikai folytonosság, sem közvetlen genetikai rokonság. Azaz, akinek ez eddig nem volt nyilvánvaló, most azzá kell válnia: a magyarságot nem a génekben, hanem a kultúrában örökítjük át.

A kultúrával sem árt azonban óvatosnak lenni. A különféle kulturális jegyeket többnyire szintén igen kockázatos egy-egy néphez kötni, hiszen a kultúra egyes elemeinek története egészen kacifántos lehet a folytonos kulturális érintkezések, az oda-vissza kölcsönzés, az azonos életmódhoz kapcsolódó azonos, de legalábbis nagyon hasonló jelenségek miatt. Így aztán, bár sokáig vélték úgy, hogy a népi kultúra, hiedelemvilág sok motívuma, legősibb rétege egyértelműen a finnugor vagy az ugor korból őrződött meg, a világfa, a táltos és társaik valójában egy igen elterjedt, korántsem egységes, de sok hasonlóságot mutató, szibériai eredetű samanisztikus hiedelemvilág emlékei – a magyar, az obi-ugor, a török, a mongol, a mandzsu-tunguz, az iráni nyelveket beszélő népek kultúrájában egyaránt. A magyar népzene azok a jellegzetességei pedig, amelyek föllelhetők a Volga-vidék finnugor nyelvet beszélő népeinél, az első – és egyébként máig is hallható – föltételezésekkel szemben nem a „nyelvrokonság” bizonyítékai, hanem a török kultúra lenyomata nálunk is, náluk is.

Mindez azonban semmilyen szempontból nem érinti a magyar nyelv legkorábbi történetét – és itt térjünk mégis vissza az árnyaltabb kérdésfeltevésekhez, mert az egyszerűsítés csalfa jószág, könnyen tévutakra csalogat bennünket. A szenvedélyes konfliktusokat éppen az okozza a „finnugorhívők” és a „finnugrizmus-ellenzők” között, hogy mindkét csoport fekete-fehér elvet követ a világ dolgainak megítélésében. Visszakanyarodva kiindulópontunkhoz: akik a magyarok korai történetével, hunhagyománnyal, székely írással foglalkozókat kripto- vagy nagyon is elevenen mutatkozó nacionalistának vélik, lényegében azonos látásmóddal szemlélik e kérdéseket, mint azok, akik hazaárulónak tekintik azokat, akik nem utasítják el, hogy a magyar nyelv az uráli nyelvek közé tartozik. Egyik fél sem tesz különbséget magyarkodás és magyarság (‘magyarnak lenni’ értelemben) között. Csak éppen az egyik oldal azt hiszi, igen rosszul, hogy magyarnak lenni magyarkodva kell, a másik meg azt, szintén igen rosszul, hogy a magyar identitással való foglalatosság magyarkodás.

A magyarság megélésének azonban semmi köze a másokat lenéző kiva-gyisághoz, a harsány magamutogatáshoz, az ökölrázó indulatokhoz – az erő illúziójára leginkább a személyes identitás bizonytalansága miatt van szüksége annak, akinek van, a nacionalista gőg pedig többnyire a magyar és egyetemes kultúra tényleges ismeretének hiányát takargatja. Másrészt elengedhetetlenül szükségünk van viszont olyan kisebb vagy nagyobb közösségekre, amelyek biztonságot adnak, és lehetővé teszik, hogy úgy éljünk a világban, hogy „valahol otthon legyünk benne”. E közösségek tagjai ugyanazt tekintik természetesnek, ugyanazokat a szokásokat tartják magától értetődőnek, ismereteik, nézeteik a világról közös előismeretekre épülnek. Minél zártabb egy ilyen közösség, tagjainak annál nagyobb megrázkódtatást jelent, amikor

szembesülnek azzal, hogy más közösségek adott esetben nagyon eltérő értékeket, viselkedést, magatartást tekintenek „adottnak”, megkérdőjelezhetetlenül „természetesnek” – ezeket a szokásokat ugyanis valójában nem a természet, hanem a kultúra alakítja ki, formálja folytonosan. E láthatatlan szabálykönyvek szervezik hétköznapijainkat anélkül, hogy tudnánk róla. Ez így van jól, mert amikor reflektálttá, észrevehetővé válnak, az konfliktust jelez, vagy egy másik kultúrával, közösséggel szembesülve, vagy mert a csoporton belül formálódik másik értékrend.

A legkorábbi, zárt, kevés tagból álló embercsoportokban a kultúra homogén volt – a közösség tagjává eleve csak akkor válhatott valaki, ha rendelkezett az ehhez szükséges tudással, pontosan ismerte és elfogadta a közösség értékrendjét. Ma is így van ez a szigorúan önszabályozó kisközösségekben, legyenek ezek a még többé-kevésbé elszigetelt csángó falvak vagy akár nagyvárosi tinédzserbandák. A mai társadalmak ennél jóval összetettebb, sok kisebb-nagyobb közösségből álló kultúraegyüttesek, amelyekben az alkotó kultúrák állhatnak egymáshoz közelebb vagy egymástól távolabb, jócskán vannak közöttük átfedések, más esetben meg, nem is ritkán, szembenállnak egymással.

Magyarnak lenni tehát lényegében annyi, mint ismerni egy kulturális szokásrendszert, rendelkezni azokkal az előismeretekkel, amelyek otthonosságot teremtenek: a történeteket, amelyeket meséltek gyerekkorunkban, a könyveket, zenéket, filmeket, amelyekre elég utalunk, mert a többiek ismerik őket. Ide tartozik a hétköznapi érintkezések, udvariasság, beszélgetések összes szabálya, hogy mi számít szépnek, idétlennek, humornak, véteknak, az ünnepek rítusai, a megszokottnak számító öltözködés és lakásbelső, és így tovább, hosszasan lehetne sorolni. Minthogy azonban nem százötvenkétszáz fős kis csoportban élünk, természetesen jóval többen vagyunk annál, hogy „magyarnak lenni” ugyanazt jelentse mindenkinek, aki magyarnak tartja magát. Társadalmi csoportonként, földrajzi területenként, az életkor, iskolázottság, foglalkozás, érdeklődés, vallásosság, társas kapcsolatok függvényében is változik, mit tekintünk a magyar kultúra és identitás részének. Van azért egy olyan „hivatalos” alap, amelyre elvileg mindannyian építhetünk: ezt a pedagógiai intézmények közvetítik, már az óvodától kezdve, lezárva az érettségien elvárható tudással. És ehhez bizony nemcsak a „finnugor rokonság” tézise tartozik hozzá, hanem a hun származás tudata is – igaz, nem a történelem-, hanem az irodalom-tananyag részeként, de ez nem változtat a helyzeten. Sőt: mivel a jó irodalmi művek normális esetben erősebb hatással vannak ránk, mint a reguláris leckék, az sem csoda, ha Aranyt jobban hiszünk, mint a nyelvtankönyvnek.

Ha már az irodalomnál tartunk: nem szokás arról sem beszélni, hogy az uráli vagy finnugor „eredetnek” a megszüntethetetlen politikai ellenszenvtől eltekintve sincs rá esélye, hogy a magyar identitástudat alapvető részévé váljon. Nemcsak mostanáig nem sikerült ez – a jövőben sem fog. Nem volt része a reformkorban kialakult magyar nemzettudatnak, helyzete azóta is

reménytelen, egyre inkább az: a széleskörű kulturális ódzkodás már nem egyszerűen a magyar nyelv finnugor eredetének, hanem a két évszázada körülötte zajló vitáknak is szól. S valljuk be: a „finnugor származás” egészen egyszerűen alkalmatlan identitásképző elemnek – mert alkalmatlan epikus témának. Önmagában is, hát még olyan vetélytársak mellett, mint a csodálatos gím által a kies hazába vezetett ősapák, a honszerző Árpád, nem beszélve a többszörösen isteni kiválasztottságnak örvendő Attiláról. A bronzkor halászó, gyűjtögető „finnugor” vadászai esélytelenül vennék föl a harcot az egyik legkedveltebb, több ezer éves eurázsiai származásmondával és az európai kultúra egyik legismertebb és legrettegettebb hőisével. Vadászunk nehezen válna hősköltemény tárgyává, nem tudunk róla mondákat, egykori hitéből csak az maradt meg, ha egyáltalán bármi, ami a későbbi évezredek során összeegyeztethető volt, pontosabban megerősítést nyert a nomád hitvilág motívumaiban. Így aztán kulturális emlékezetünkben semmi nyoma szegénynek.

Aranynak, a szépirodalomnak és a jól mesélhető történeteknek van egy olyan rejtett támaszuk, amely szélmalomharccá változtat minden ellenük való hadakozást. Az a gyakran hallott közhely, hogy „az ember társas lény”, ugyanis valódi tartalommal is rendelkezik. Nevezetesen azt jelenti, hogy az embernek nem a hóbortját, nem a kényelmét és nem is a szórakoztatását szolgálja, hogy társakkal él közösségben, hanem egyszerűen képtelen másként létezni, mert a társas mivolt az evolúció során kialakult biológiai tulajdonsága. Csak csoportban alkalmas a túlélésre. Ez azonban számos olyan tulajdonság meglétét feltételezi, amely ugyan szép és nemes, mégsem eredendő jóságunk, hanem eredendő biológiai meghatározottságunk miatt rendelkezünk velük. Ilyen többek között a kiemelkedően szabálykövető viselkedés, az altruizmus, a csoporton belüli agresszió minimalizálása, az összhang, együttcselekvés kedvelése. Ezek alapozták meg és erősítették egyre tovább csoportfüggőségünket, s hozták létre feszítő erőként a kultúrát, a rítusokat, a törvényeket, és az sem véletlen, hogy a vallások ezekre az elvekre épülnek.

A csoport tehát szó szerint lételelemünk, és minden csoport számára meghatározóan fontos saját története, enélkül nincs emberi közösség. Évforduló híján ezért ünnepelnek „hőfordulót” – de akár hétfordulót – a hevülten szerelmes ifjak, ezért mondjuk el családi ünnepek alkalmával ezerszer is ugyanazokat a történeteket, ezért egyesít két családot, ha egymásnak mesélik frissen házasult gyerekeik kölyökkori kalandjait, ezért őrizzük a családi szlengben negyven év múltán is a gyerekek egykori szóbotlásait. A közös történetek és a közös történelem hihetetlenül erős összetartó erő, s kiemelt szerepet kap benne a közös származás, az azonos családhoz tartozás tudata.

Mivel kis, néhány száz fős csoportokhoz kialakult, pár százezer éves tulajdonságaink a 21. században is belénk vannak kódolva, mostani csoportjainkat is megpróbáljuk ennek megfelelően berendezni. A családban, klub-

ban, hobbikörben, kicsi falusi közösségekben ez viszonylag zökkenőmentesen működik – többmillió, de akár több tízezer főből álló „csoportokban”, városokban, társadalmakban viszont folyamatos és súlyos konfliktusokat okoz. Semmiképpen sem bölcs döntés leküzdhetetlen és ezért folyton újraéledő tulajdonságok ellen hadakoznunk, sokkal okosabb, ha ezekre alapozva próbálunk olyan megoldásokat keresni, amelyek segítségével elkerülhetők az ütközések. Elodázhatatlanul fontos ez a 21. században, amikor a lebomló fizikai határokat alig követi a kulturális falak ledőlése. Szempontunkból azonban most lényegesebb Szűcs Jenőnek, a korai magyar (és nomád) történeti tudat talán legkiválóbb ismerőjének a humánológia eredményeivel tökéletes összhangban lévő megállapítása:

„Egyetlen nagyobb etnoszociológiai csoport sem közös ősoktól levezethető, »organikus« vérségi közösség, hanem alapvetően »mesterséges« történeti integrációs folyamatok eredménye. Ilyen értelemben minden eredethit fikció. Másfelől viszont egyetlen primitív vagy barbár csoport sem »nép« etnoszociológiai értelemben, legfeljebb »kutatástechnikai« egység, ha tagjaiban nem él az »organikus« vérségi közösség hipotézise. Ilyen értelemben a fikció a valóság részévé válik. Valamely összefüggő, nagyobb létszámú társadalmi csoport, »nép« etnikai összefüggése saját alkotóelemei számára akkor válik valósággá, ha e hipotézis az adott közösségen belül általános elfogadtásra talál.”¹¹

Azaz: az emberek összességéből akkor vált nép, ha közös származástudatuk alakult ki.

Értelemszerűen így volt ez azzal az embercsoporttal is, amely magyarnak kezdte nevezni magát: tagjai elfogadták a közös eredet tanát, akkor is, ha tudták, nem igaz. Azt (szerencsére) ebben az esetben nem mondhatjuk, hogy „már a régi görögök is” foglalkoztak a magyarok származásával, az viszont valószínű, hogy éppen akkortájt született a magát magyarnak nevező nép, mikor „a régi görögök” a világ dolgairól formálgatták máig fennmaradó elméleteiket. Akkoriban, valamikor az i.e. 1. évezred közepe táján vált közös eredettudattal, önálló névvel rendelkező néppé az a csoport, melynek etnikai-kulturális (és nem genetikai) értelemben örökösei vagyunk. Akkor alakították ki annak az identitástudatnak az alapjait, amely bármennyit változott is az elmúlt harmadfél ezer évben, folytonossága mindvégig fennmaradt, s melyet magukra érvényesnek tartanak azok a magyarok is, akiknek szláv, német, román eredetű családneve nyilvánvalóan mutatja, hogy őseik pontosan ugyanúgy fogadták el a fiktív közös eredet tudatát, mint a kezdet kezdetén az akkor egybeolvadó etnikumok. Ma változatlanul olyan erő ez, hogy az identitástudat folytonossága révén „őseinknek” nevezi ezt a csoportot az is, aki hajszálpontosan tudja, hogy minden nagyszülője német volt, s hogy 17. századi elődei melyik német völgyből keveredtek a Kárpát-medencébe.

A mai magyar eredettudat közvetlen előzményét, a hun származás elméletét ugyan csak a 13. században alkotta meg IV. László király krónikása, de olyan sikerrel, hogy történeti hitelét a 19. századig komolyan szinte senki-

nek sem jutott eszébe megkérdőjelezni. A huntudat elterjedésében, megerősödésében és egyre színesebbé válásában óriási szerepe volt annak, hogy a honkereső testvérpár mondája a néphagyományból eredt, hogy a huntörténet tökéletesen passzolt az európai krónikás anyaghoz, s hogy a gazdag hunmondakört fölhasználva igen jól lehetett úgy átformálni, hogy szépen illeszkedjen a mindenkori aktuálpolitikai kontextushoz. A 19. századi, az adatokat szinte vallásosan tisztelő pozitívista történetírás és a közben önálló tudományággá komolyodott történeti nyelvészet megállapításait azonban már nem lehetett figyelmen kívül hagyni, így a huntörténet kiszorult a történelemkönyvekből, a magyar nyelv finnugor eredetét pedig valamirevaló nyelvész többé nem vonta kétségbe. Attila, Csaba s főként a csodálatos, mágikus szarvas azonban máig ott van a szöveggyűjteményekben, a múzeumok képein, szerves része maradt irodalom- és művészettörténetünknek.

Kétségtelen, hogy a magyar nyelv uráli eredete nyelvészeti igazság. De az is vitathatatlan, hogy a magyar azonosságtudat keleti komponense meg kulturális valóság. Erről szól ez a könyv.